

Båstads kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karakteristik och bedömning

KARL JOHAN KEMBER, 2016-11-14

jais
arkitekter
—

Svenska kyrkan
LUNDS STIFT

Båstads kyrka (St:a Maria kyrka)

Båstad- Östra Karups församling, Bjäre kontrakt, Lunds stift
Båstad socken, Båstad Kyrkan 13, Båstads kommun, Skåne län, Skåne

Beskrivning och historik

Kyrkomiljön

Båstad ligger på Bjärehalvöns norrsida längs Laholmsbuktens kust. Söder om samhället övergår den låglänta strandmiljön i Sinarpsdalens kuperade blandskogslandskap. I trakten, som brukats sedan stenåldern, finns en stor koncentration bronsålderslämningar, vilket antyder att bygden blev ett centralområde under denna tid. Den varierade och skyddade topografin gav goda förutsättningar för djurhållning och fiske. Båstad anlades först under 1450-talet på Christian I:s befallning. Stadsmarken som inköptes hade fram till dess tillhört grannbyarna, vars bönder hade sina odlingar i remsor som sträckte sig till havet. Det finns inga bevis för någon bebyggelse i Båstad innan 1450, men det är möjligt att det, liksom i Helsingborg och Luntertun (dagens Ängelholm), funnits ett fiskeläger på platsen för stadens etablering. Sillfisket, som expanderade snabbt i Skåne under 1400-talet med ökad handel som följd, var en viktig anledning till grundandet av senmedeltidens kuststäder, däribland Skanör, Falsterbo, Landskrona, Simrishamn och Båstad. Namnet Båstad, ursprungligen Botzstaedae, är en sammansättning av lederna "båt" och "stad". Orten växte under 1400- och 1500-talen ut till en betydande köpstad, som utöver fisket levde på timmer- och tegelexport.

Sedan tegelbruket lagts ned i slutet på 1500-talet, och Torekov fått större betydelse som utskeppningshamn, förlorade Båstad sina stadsprivilegier i början av 1600-talet. Orten krympte till en liten by med husen samlade kring kyrkan och hamnen. Båstad sargades av flera krig under 1600-talet och eldhärjades både 1742 och 1840, då 2/3 av stadens byggnader brann ned. Nästa blomstringsperiod inträffade runt sekelskiftet 1900, då Båstad började omvandlas till den bad- och semestermiljö vi idag förknippar samhället med. Orten växte österut med semestervillor i området Malen, och väster om kyrkan med Ludvig Nobels, Alfred Nobels brorsons, villastad. Utanför Båstad anläggs Norrvikens trädgårdar, och bakom Warmbadhuset bygger Nobel en tennisplan, på den plats där tennisstadion ligger idag. Under senare år har Båstad växt med nya villakvarter, samtidigt som samhällsservicen och industrin i orten utvecklats. Även väg- och järnvägsbygget har tagit mark i anspråk och förändrat stadsbilden.

St:a Maria kyrka ligger på en höjdrygg i den västra delen av samhället, omgiven av en småskalig stadsbebyggelse. Söder om kyrkan finns ett samtida stensatt torg, kantat av

hus från sent 1800-tal till tidigt 1900-tal. Bland dessa märks Båstads församlingsgård, byggd 1879 som folkskola i gult tegel i en medeltidsinfluerad stil, och Båstads turistbyrå i rött tegel med putsade listverk. Torget och kyrkoanläggningen genomkorsas av Köpmansgatan, ortens huvudled som kantas av små affärer. Nya begravningsplatsen ligger väster om vägen. Bakom torget ligger ”Dalmanska tomten”, en kuperad parktomt med utsikt över Laholmsbukten. På tomten står en skulptur, formgiven av Ulla och Gustav Kraitz, över Västra Karup-bördiga sångerskan Birgit Nilsson. Ett förslag att exploatera tomten med hotell och tennismuseum har under senare år väckt debatt inom kommunen. Norr och öster om kyrkan löper ett medeltida, slingrande gatunät med en varierad 1800-tals villabebyggelse klädd i färgstark träpanel.

Kyrkobyggnaden

Båstads kyrka började uppföras under 1450-talet, strax innan staden fick sina stadsprivilegier. Kyrkan byggdes som en gotisk stadskyrka av måttligt format, runt samma tid som den idag rivna S:t Johanneskyrkan i Landskrona, den kraftigt omgjorda St: Nikolai i Halmstad och den välbevarade Mariakyrkan i Helsingborg. I den första etappen, som pågick till ca 1460, restes ett treskeppigt långhus. Kyrkan byggdes som pseudobasilika, d v s med förhöjt mittskepp men utan äkta basilikans klerestorium. Murarna gjordes av gråsten med tegel i dekorativa element. Kyrkorummets innertak ersattes under 1470-talet med kryssvalv. De kalkmålades runt 1470-1520, möjligen i perioder och av olika målare. De mestadels ornamentala motiven brukar vanligen tillskrivas Barkåkrargruppen, baserat på stiljämförelser med deras målningar i kyrkan där.

Redan under 1480-talet beslutade man att omgestalta kyrkorummet, och den raka östgaveln revs till förmån för en sexsidig koravslutning med omgång. Ovanför koret slogs ett stjärnvalv. Denna valvtyp hade introducerats under 1420-talet i S:t Petri kyrka i Malmö, men användes sparsamt i Skåne och vanligen i de mera prominenta kyrkorna. Samtidigt med koret uppfördes vapenhuset i söder. Den sista utbyggnadsetappen inleddes omkring 1500, då västtornet tillkom. Tornet byggdes av tegel med trappgavlar. Ca 1500-1525 utfördes ytterligare kalkmålningar, koncentrerade till vapenhuset (idag sakristian) och norra sidoskeppets östligaste travé. Anledningen till att just den ytan smyckades kan vara, att det likt i många andra kyrkor stått ett medeltida Mariaaltare under valvet. Två av de yngre motiven är signerade ”Niels”. Knud Banning har lagt fram teorin, att hans verkstad bör ha en koppling till den som målat i Bunkeflo kyrka. Målningarna där är förvisso av en mindre skala, men med en likartad figurteckning.

Det Skånska kriget under 1670-talet medförde stor förstörelse av kyrkorna i nordvästra Skåne. Kyrkan i Båstad vandaliserades och både altare, predikstol och epitafier sönderhöggs och kyrksilvret stals. Klockarebänken och klockorna skonades däremot. Efter krigets härjningar tvingades man att införskaffa nya fasta inventarier, samtidigt

som bl.a. fönstren och taken krävde omfattande reparationer. De nuvarande fönsteröppningarna tas upp någon gång under 1700-talet, och mot slutet av seklet tillkommer både den befintliga altaruspsatsen, bänkinredningen, orgeln och orgelläktaren.

Under 1800-talet repareras taket vid ett flertal tillfällen. 1812 byts tegeltaket mot ekspån, som senare under seklet delvis ersätts av blyplåt. 1911 läggs hela taket om med skiffer eller kanske eternit. Vid något av dessa tillfällen förnyas takstommen över sidovindar och koromgång. Delar av det äldre taklaget integrerades i den nya takstommen. Återgången till tegeltak görs, enligt vad som syns på äldre kort, senast på 1930-talet.

1892 byts dörren mellan kyrka och vapenhus mot en ny port efter Hjalmar Cornitsens ritningar. Några år senare läggs kyrkgolvet delvis om genom att teglet ersätts med kvadratiska plattor, troligtvis sin tids populära viktoriaplattor.

1927-1936 renoveras kyrkan under arkitekt Erik Fants ledning. Klockrummets bjälklag förstärks, en ny klockstol byggs och ljudluckorna byts ut. Vapenhuset görs till sakristia och kyrkans huvudingång flyttas till tornet. En källare grävs ut under kyrkan. Orgelverket från 1792 monteras bakom en ny fasad på en läktare i tornets bottenvåning.

Under 1940- 50-talen genomgår kyrkan ett flertal arbeten. 1948 byts samtliga fönster mot befintliga karmar. Det befintliga kalkstengolvet tillkommer 1955 efter arkitekt Torsten Leon- Nilssons anvisningar, och samma decennium läggs tegeltaket om.

1963-67 renoverades kyrkan interiört enligt Eiler Graebes anvisningar. Nästan alla snickerier och inventarier ommålas och kyrkorummet omkalkas. I samband med arbetena upptäcker man kalkmålningarna i sakristian. Två dittills igensatta fönster i koromgången tas upp. Övriga åtgärder omfattar utbyte av luckor i högkyrkans muröppningar, och insättandet av ett väggskap i norra korpelaren.

1983-86 renoveras kyrkan efter Wikerstål& Forsbergs ritningar. I första skedet repareras kyrkorummet och sakristian; all lös puts rivs ner, ytorna omputas och kalkvittas, alla plåtbeslag av järn byts mot koppar och de utvändiga snickerierna ommålas. Man hittar samtidigt rester av en nordportal i långhusmuren, två fönster i koromgångens sydöstra del, ett fönster på sakristians gavel och ett i sydvästra långhusmuren, alla med omfattningar av tegel i samma medeltida storformat. 1986 renoveras tornet; vittrat tegel byts ut, vissa partier ommuras och murverket förstärks med dragjärn. Torntakets tegel läggs om, de utvändiga snickerierna ommålas och plåtbeslagen byts mot koppar. Inne i vapenhuset inrättas en ny toalett, förråd och elcentral under orgelläktaren.

2002 görs en ny exteriör renovering av Wikerstål& Forsberg. Fasaderna rengörs, puts-lagas och kalkas, tegeltaken repareras och utvändiga snickerier ommålas.

2007 tillgänglighetsanpassas sakristians entré genom att marken utvändigt sänks ca 15 cm. Ytterporten renoveras samtidigt och förlängs i underkant med iskarvat virke.

2013 läggs tegeltaket om och runt hälften av tegelpannorna byts ut. Nockteglet av munktyp skonas så långt det går. Taklaget förstärks, fasaderna omkalkas, fönstren ommålas och avvattningen förnyas. Under besiktningen upptäcks några murade kanaler i högkyrkans murar, som kanske varit stöd åt ett ursprungligt innertak.

2015 beviljas församlingen kyrkoantikvarisk ersättning för ett nytt värmereglerings-system. 2016 pågår invändiga konserveringsarbeten på väggar och tak. Ytorna är nedsvärtade och kommer rengöras, i första hand med torra metoder, och delvis ommålas.

Exteriör

Kyrkobyggnaden [1] består av ett treskeppigt långhus från 1450-talet, ett sexsidigt kor med omgång och en sakristia, båda från 1480-talet, och ett kvadratisk torn från ca 1500. Plandispositionen är oförändrad sedan dess. Under kyrkan finns en källare.

Kyrkan är troligen grundlagd på en kallmur av natursten. Långhusets-, korets- och vapenhusets dagermurar är uppförda som skalmurar av gråsten. Tegel har använts i högkyrkans murar, vapenhusets sydgavel, strävpelarna, taklister och fönster- och dörr-omfattningar. Teglet är rött av storformat, i mittskeppet lagt med munkförband. Alla ytor är slätputsade och kalkade, frånsett några få partier utan synlig sockel mot mark. Långhusets västra- och vapenhusets södra gavlar är utformade som trappstegsgavlar. Den förstnämnda pryds av en tandsnittsfris som följer tinnarna, medan vapenhusets röste är försett med både stickbågiga och cirkulära blinderingar.

Tornet är byggt av oputsade skalmurar av rött stortegel i munkförband utanför en gråstenskaräna. Murverket präglas av lagningar, framför allt på de södra [2] och västra sidorna vars fläckar av tegel från 1986 framträder tydligt. De ursprungliga partierna är mer schatterade, med inslag av svartbränd sten och mönstermurade partier. I södra fasaden sitter många ankarjärn, både raka från 1986 som förstyyvar bjälklagen och äldre liljeformade. De västra- och östra gavelröstena är utformade som trappgavlar i tegel, med ett flertal putsade blinderingar med stickbågig välvning. På översta tinnarna finns rundbländan, vars form upprepas med vardera tre cirkulära blinderingar i band längs tornets takfot. Blinderingar finns också i hörnen på tornets andra våning.

Tornets västportal fungerar som huvudingång. Den har en spetsbågig omfattning med en rundbågig port, omgärdad av fyra vitputsade språng. Dörren är en plankdörr av ek, utvändigt klädd med svartmålad träpanel i rombiskt mönster. Därtill finns öppningar mot koret, vapenhuset, källaren och tornets turell, alla med dörrar av svartmålad ek. Vapenhusets plankdörr [3] är medeltida, beslagen med järnband och i underkant med

skarvat virke. I tornets södra och norra fasad finns varsin putsad, stickbågig blinderad nisch, som kan ha varit tänkta som öppningar till ej utförda kapell i sidoskeppens förlängningar. Liknande arrangemang ska ha funnits t.ex. i Halmstads och Landskronas tegelkatedraler. Även andra teorier har väckts; gotiska torn hade ofta flera funktioner, som klocktorn, kapell, förvaring, för förvarsändamål m.m., och det är därför möjligt att tolka portarna som ett sätt att underlätta för transport in i tornet. Liknande portar har funnits t.ex. i Åhus och Stora Råbys kyrkor, liksom i Vor Frue Kirke i Nyborg.

[1]: Kyrkan mot nordväst

[2]: Södra tornfasaden med ommurade partier

[3]: Vapenhusets portal med medeltida dörr

Kyrkorummets fönsteröppningar tillkom under 1700-talet. Långhusfönstren har slät-

putsade, svagt stickbågiga och skrånade omfattningar, koret raka och stickbågiga med ett eller två språng, alla med solbänkar av kalksten. I långhusets västgavel syns två små blinderade, stickbågiga och ursprungliga öppningar. Fönstren från 1948 är av ek, som målats med ljusgrå linoljefärg, och delade med poster i två eller fyra spröjsade lufter. Fönstren i de spetsbågiga koröppningarna, som åter togs upp 1968, har motsvarande utseende. I vapenhusets stickbågiga omfattningar sitter blyspröjsade, svagt tonade glas bakom stormjärn. Dess inre bågar är försedda med konstglas från 1944 gestaltade av Simon Gate. Tornmurarna genombryts av ett flertal öppningar. Ovanför västporten finns en hög, rundbågig och skrånad omfattning, i vilken sitter ett fyrdelat träfönster. Övriga öppningar är försedda med brädklädda luckor. Tornets solbänkar är av tegelpannor. I tornets tredje våning finns mot söder ett igensatt fönster med samma stickbågiga form som övriga två på planet. Öppningen syns på en teckning från Carl Georg Brunius 1846, och har alltså satts igen någon gång därefter. Det har också två fönster i högkyrkans mur mot öster, som lär fungerat som ljusinsläpp till koret.

Alla tak är sadeltak täckta med tegelpannor. På mittskeppet, norra sidoskeppet och delar av koromgången mot norr ligger pannor från 2014 av fabrikat Laumans, på övriga taktytor Weberödpannor från 1955. Pannorna är lika i färgen, men de äldre är patinerade. Vid takfoten finns en tvåsprångig taklist. På trappgavlarnas tinnar och strävpelarna ligger munk- och nunnetegelpannor.

Interiör

Från tornets västport kommer man via ett uppglasat vindfång in i kyrkans vapenhus. Väggarna är oputsade med det inre murskalets tegel synligt, frånsett mot öster där den ursprungliga västgavelns gråstensmurverk är frilagt. Golvet är belagt med marktegel från 1930-talet, taket är ett brädtak. Lyfter man blicken uppåt, ser man en läktare med en brunmålad, tät barriär. På läktaren, som nås från långhusets orgelläktare, står det gamla orgelverket från 1792. Kopplingen mellan de båda läktarna utgörs av ett stickbåigt, gråmålat träfönster med integrerad gångdörr. Mot söder och norr står bänkar i de spetsbågiga putsade blindnischerna, och mot öster finns en rundbågig öppning med en stickbågig omfattning. I öppningen sitter en pardörr av brunmålat ramverk från 1929. Från korridoren mellan dörren och porten mot långhuset, en grå fyllningsdörr från samma år, nås bl.a. ett förråd och en toalett.

Kyrkorummet [4] är indelat i mittskepp, sidoskepp och kor med omgång, åtskilda med spetsbågiga arkader. I högkyrkans murar finns några stickbågiga öppningar med ekluckor in mot sidoskeppens vind. Pelarna mellan kor och långhus är tjockare eftersom de rymmer delar av den ursprungliga östgaveln. Framför resp. pelare står två pilastrar, där de västra fungerar som valvupplag och de östra är dekorativa. Genom de västra går en vertikal skarv, som visar att de byggts till då koret valvslogs under andra byggnads-etappen. Mittskeppets kryssvalv har åtta kappor, sidoskeppens- och koromgångens-

fyra. Korvalvet är stjärnformat med rundbländen i murarna nedanför resp valvkappa. Valven har firsidiga ribbor, som står på pilastar med ett eller två kragband. Vissa av sidoskeppens ribbor pryds av en tvärställd tegelsten mitt på ribborna.

[4]: Långhuset mot koret från orgelläktaren

[5]: Kalkmåleri i sidoskeppet, ca 1500-1525

Mittskeppets- och korets valv pryds av rester av Barkåkragruppens kalkmålningar, såsom blå- och rödmålade ribbor, rundbågsfriser, hjul- och konsekrationsskors. Norra sidoskeppets östligaste travé har ett rikt, sannolikt något yngre figurmåleri med bl.a. en framställning över Bebådelsen med Maria, herdarna, Elisabet och ängeln Gabriel [5]. På väggen i koromgången finns en bild av S:t Erasmus martyrium, sjöfararnas helgon, och i en av södra valvskeppets travéer anas en labyrint.

Golven i långhuset och koromgången är belagda med samma slags tegel som i vapenhuset. Koret är upphöjt två steg och täckt med kalkstensplattor. Predikstolen hänger ovan bänkinredningen, fäst på mittskeppets norra pelare, dopfunten står i koret. Långhuset är möblerat med slutna bänkar ställda på ett brädgolv. De västligaste bänkarna är sammanbyggda med orgelläktaren genom att pelarna som bär läktaren anpassats till bänkskärmarna. Läktarbarriären är tät, uppbyggd av gråvitt marmorert ramverk med förgyllt listverk. Läktaren nås genom en trappa i utrymmet mellan lång- och vapenhus. Bakväggen mot vapenhuset och orgelläktarens undersida har klätts med träpanel. Sakristian nås genom en spetsbågig öppning i södra sidoskeppets västra hörn. I öppningen sitter en pardörr från 1892, utformad som en ekådrad fyllningsdörr dekorerad med gotiska masverksformer. Golvet är belagt med gula och svarta tegelplattor av okänd ålder. Väggarna och det fyrkappiga kryssvalvet är putsade och kalkade. Längs

väggarna löper en murad, troligen ursprunglig sittbänk. Målningarna i sakristian föreställer evangelisternas attribut och är signerade med namnet "Niels".

Tornets översta plan nås via trappturellen i nordöstra hörnet mellan tornet och långhusets västgavel. I turellen går en murad spiraltrappa upp till tornets andra våning. Från denna syns, i västra gaveln, en ursprunglig korsformad blindering i gråstensmurverket. Tornrummet har ett sekundärt furubjälklag och oputsade tegelväggar. I väggarna finns en lucköppning mot väster, en igensatt sådan mot söder och några stickbågiga blindnischer. Tredje tornvåningen, som nås via en trätrappa, har en likartad uppbyggnad med muröppningar mot norr, väster och söder, den sistnämnda igensatt. Högst upp finns klockvåningen med ljudöppningar i alla väderstreck, därefter tornvinden. Klockbocken är en järnkonstruktion från 1927. Tornets taklag av ek är medeltida, uppbyggt av takstolar med sparrar utan påsalning, två hanbandsnivåer, tassar eller bindbjälkar och stödben på dubbla remstycken. Konstruktionen förstyrkas av snedsträvor, kungsstolpar och långremmar. Delarna är märkta med olika symboler.

Mitt- och sidoskeppens vindar nås via små öppningar inifrån trappturellen. Valven är isolerade. Mittskeppets taklag av ek är delvis medeltida, men har jämfört med tornets taklag utsatts för betydligt fler förstärkningar. De ursprungliga takstolarna består av sparrar, två hanbandsnivåer, sparrsaxar, tassar, stödben och dubbla remstycken. Mellan dessa står yngre, snedsträvade ektakstolar utan sparrsax. Sidoskeppens- och koromgångens furutaklag är från 1800-talet, uppbyggt av sparrar, tassar och stödben på dubbla remstycken. Äldre ekvirke ingår i taklaget.

Inredning och inventarier

Altaret är gjort av murat rött tegel som putsats och vitkalkats. Enligt en undersökning 1946 av landsantikvarie Harald Olsson är altaret samtida med koromgångens murverk från 1480-talet. Vissa partier är ommurade under 1700-talet, sannolikt i samband med att altaruppsatsen sattes upp. I altaret finns sedan 1949 ett integrerat silverskåp.

Altaruppsatsen [6] från 1775 är uppbyggd av predella, corpus med beslagsvingar och ett rundbågigt överstycke buret av kolonner. Delarna är gjorda av fur som marmoreras i gråa och vita toner. Färgskikten är i stora delar ursprungliga utan retuscheringar. På kapitälerna står änglar bakom lejon och sköldar med Gustav III:s och Sofia Magdalenas namnchiffer. Mellan änglarna syns ett moln och en strålände sol med treenighetsymbolen. På molnet står en basunängel från 1700-talet. Den är sannolikt målad i de ursprungliga blåa, röda och vita nyanserna. I uppsatsens mitt finns en altartavla med en framställning av Jesus på korset, avbildad med dödsallar och ben vid korsfoten. Golgata är illustrerad som en stenig kulle med Jerusalem i bakgrunden. Korset är ett i målningen infogat krucifix med fyrpassformade ändar, som daterats till sent 1400-tal.

[6-9]: Altaruppsats, dopfunt, huvudorgel och bänkinredning samt madonnaskulptur

Altarringen från 1780 är rundad och sedan 1993 tredelad. Den har en balustrad av sågade, violinformade, gråmålade ståndare prydda med palmetter, som bär en slät, grönmålad överliggare. Knäfallet är klätt med ett rött tyg.

Dopfunten [7] av granit är daterad till ca 1450. Cuppan är huggen av ett rullstensblock till

en fyrsidig skål med rund urholkning. Cuppan saknar dekor fränsett en minuskelinskrift, som tolkats som "Per Knutsson", och bokstäverna KP NI KI.

Predikstolen från 1836 är ritad i empirestil av J.A. Hawerman. Den cirkulära korgen nås genom en trappa från 1948 ställd på avfasade pelare. Korgen indelas i fält med pilastrar, som går mellan de profilerade listverken. Dekorerna består av sakrala symboler. Ovanför korgen hänger en cirkulär baldakin, prydd med tofsar och krönt av ett kors. Predikstolen är målad i gråvitt med förgyllda dekorer och listverk, fränsett baldakinens undersida som går i en coelinblå ton. Korgen och baldakinen förenas av en draperimålad träskiva.

Bänkinredningen [8] tillkom under 1780-talets renovering och byggdes om 1963-67 av Eiler Graebe. Bänkarna är gjorda av ramverk med släta gavlar och spegeldörrar. Sitsarna är av brädor. Vissa gavlar har snidad dekor på ovankanten. Kvarterens insidor är målade i grågrönt, utsidan är i omålad ek. Sidoskeppens bänkar är målade även mot gångarna.

Klockarstolen är gjord i grönmålad ek och bok och märkt med tillverkningsåret 1596.

Huvudorgeln [8], byggd 1972 av Mårtenssons orgelfabrik i Lund, har 25 stämmor fördelade på två manualer och pedal. Orgelfasaden är från 1792 och ritad av Jonas Ekengren i sengustaviansk stil. Fasaden är uppbyggd med ett centralt piptorn, krönt av en oval, som flankeras av raka partier med vardera ett ovalt och ett rektangulärt pipfält. Längst ut finns flyglar med pipor. Fasaden är målad i en grönvit ton med förgyllda detaljer, bl.a. lövverk, festonger, kymation, en lyra och basuner. Fram till 1972 var orgelfasaden sammanbyggd med den samtida orgelläktaren, för att detta år tas loss, kompletteras med ett nytt ryggpositiv och ställas framför det nya orgelverket.

Orgeln på vapenhusets läktare har ett orgelverk från 1792 bakom en orgelfasad från 1929, ritad av Erik Fant. Orgelverket, som har 11 stämmor fördelade på manual och bihangspedal, är byggt av Jonas Ekengren och tillhörde ursprungligen huvudorgeln.

Kororglarna är tillverkade 1939 av Frobenius i Köpenhamn och 1958 av Olof Hammarberg i Göteborg. Den senare ombyggdes 1999 av Mårtenssons orgelfabrik i Lund.

Kyrkklockorna av malm är tillverkade 1613, 1635 resp 1927. *Lillklockan* är äldst och pryds av en bladfris och en inskription. *Mellanklockan*, enligt inskriften på manteln gjuten av Jens Jenssen, pryds av en relief över Korsfästelsen och medaljonger med scener ur Jesu liv. *Storklockan* är yngst, gjuten av M& O Klockgjuteri i Ystad, och pryds av en dikt.

Övrigt

Bland träskulpturerna finns i koret en *tronande madonna* [9] från 1460-talet. Från 1700-

talet finns bl.a. fyra *nummertavlor*, ett *epitafium* och en *dopfont*. Bland metallinventarierna märks tre *ljuskronor* från 1600- 1700-talen, och en *brudkrona* från 1923 tillverkad av W.A. Bolin i Stockholm. Bland textilierna ska framhävas kyrkans geometriskt mönstrade *kor-matta*, tillverkad av Märta Måås Fjetterströms ateljé, grundad i Båstad 1919.

Kyrkogården

Den äldsta delen av kyrkogården är från 1460-talet, d.v.s samtida med kyrkan och staden Båstad. Den äldsta bevarade kartan med kyrkan på är Johannes Meyers bild från 1600-talet, som visar på en rektangulär kyrkogård i byns västra del. Öster om kyrkan ligger en hospitalsgård och en kanikergård, som båda lyder under Lunds Domkapitel. Inte mycket är känt om kyrkogårdarna från denna tid, men de anses allmänt ha varit inhägnade, betade ängar, som även fungerade för profana ändamål. Gravarna utformades som små gräskullar med träkors, eller för de mer bemedlade med liggande stenhällar. Några få hällar från 1600-talet finns ännu bevarade och är nedfällda i kyrkgolvet.

Den Gamla kyrkogården har behållit sin ursprungliga form fram till idag. Muren är från 1955, då den ersatte en häck man planterat vid 1800-talets slut. Det norra murpartiet är dock äldre, sannolikt 1800-tal. I likhet med sin tids ideal, kom kyrkogården att omgestaltas under detta sekel, med grusgångar, växter och en trädkrans. Under 1960-talet, då man började rationalisera kyrkogårdarnas skötsel, glesades växtmaterialet ut. Lönnarna byttes delvis mot lindar, och i väster planterades några hängbjörkar.

I början av 1900-talet behövde kyrkogården utvidgas. Då marken runt kyrkan redan var bebyggd, valde man att anlägga en ny begravningsplats på gamla klockarejorden sydväst om kyrkogården. Arkitekten Oscar Persson anlätades och föreslog en strikt arkitektoniskt uppbyggd anläggning med tydliga huvudaxlar och häckomgärdade gravkvarter. Vårdarna skulle ha ungefär samma storlek och form, så att de underordnade sig helhetsstrukturen. Sedan invigningen 1932 har området byggts ut vid tre tillfällen. Södra området med urngravplatsen invigdes 1950, men fanns med redan i första planen. De slutliga ritningarna togs fram av trädgårdsarkitekten G.V. Wahlberg. Öster om urngravplatsen anlades en minneslund under 1980-talet.

Det senaste tillskottet är en utvidgning i väster, ritad av arkitekten Gert Björkman, som stod klar 1999. Här finns både traditionella gravplatser och askgravlund.

Gamla kyrkogården

Gamla kyrkogården omgärdas av en mur mot omgivningen. Muren mot norr är av putsad gråsten och avtäckta med tegelpannor, övriga är klädda med granitplattor. Huvudingången ligger mot torget i öster. Den är utformad med smidda grindar med bågdekorer innanför putsade murpelare. Ovanför centralgrinden hänger en gjutjärnsdekor med bl.a. allseende

ögat och strålglans. Grindarna är troligen från 1700-1800-tal. Mot väster, i en rak axel från huvudingången, finns en enklare entré med liknande grindar och murpelare. Kyrkogården är gräsbevuxen och indelad i fyra med grusgångar avskilda kvarter. Dessa är inte symmetriska utan följer i stort sett tomtens sneda orientering, medan kyrkan ligger traditionellt i väst- östligt läge. På kyrkogården växer en trädkrans av hamlad lind och tre hängbjörkar. Planteringarna är begränsade till de enskilda gravplatsernas växtlighet, mest vintergröna växter och rosor. Runt hälften av gravplatserna är grästäckta och saknar omgärdning, övriga med buxbom, järnstaket eller stenkant runt är grusade.

I gravmaterialet finns i huvudsak stenar från tiden kring 1800- 1900. Det finns några få skånska kalkstensvårdar från början av 1800-talet, och ett begränsat antal vårdar från sena 1900-talet. Från 1800-talets andra hälft märks ett antal järnkors. Bland förra sekelskiftets individualistiskt präglade granitvårdar syns nationalromantiska och naturinspirerade tillsammans med obelisker, kolonner, kors i storformat och stående vårdar med bearbetade krön. Bland vårdarna från 1930-talet och framåt finns flera breda, låga, stramt uppbyggda stenar med symmetrisk dekor. Ett betydande antal av gravstenarna bär de avlidnas titlar, mest jordbruks- och ägorelaterade, men även yrken med tydlig koppling till Båstad såsom sjökaptan, skepps-timmersman, badkamrer, forstmästare och konstväverska.

Nya begravningsplatsen

Om man korsar Köpmansgatan väster om kyrkan, möts man av huvudentrén till Nya begravningsplatsen [10]. Entrén är utformad med grindar av plattjärn innanför murade granitstolpar. Direkt innanför entrén ligger ett bårhus och strax bakom en förvaltningsbyggnad. Mot norr, väster och öster omgärdas området av en kallmur, som på insidan möter en grästäckt slänt med häckar och lönnar. En allé av hamlade lindar leder ned mot gravkvarteren, som är organiserade som fyra jämnstora, rätvinkliga ytor skilda av bokhäckar mot grusade gångar. Huvudaxlarna möts i en stor murad fontän. Inom kvarteren är gravstenarna ställda mot nordsydliga rygghäckar av tuja. Gravplatserna är singeltäckta och buxbomskantade, bortsett från ett antal platser i som gjorts om till gräsgravar. På gravplatserna finns olika städsegröna växter, vars höjd inte överstiger bokhäckarnas, och olika blommor, främst rosor och andra vanliga trädgårdsväxter. I stort sett alla stenar är fyrsidiga granit- eller diabasvårdar, de äldre oftast stående, de yngre i högre grad liggande.

De äldsta vårdarna är i hög grad samlade längs huvudgångarna och de mer iögonfallande längs områdets kanter. Bland dessa märks en nationalromantisk runsten över konstnären och författaren Ossian Elgström (1883-1950). Gravstenarna är, jämfört med de på gamla kyrkogården, sällan prydda med titlar. Bland de framgångsrika yrkespersoner som vilar här kan nämnas hovjuveleraren Wilhelm James Bolin (1861-1934), konstväverskan Märta Måås Fjetterström (1873-1941), Rudolf Abelin (1861-1961) som anlade Norrvikens trädgårdar, journalisten och grevinnan Kerstin Bernadotte (1910-1987) och filmskaparen Bo Widerberg (1930-1997). De två förstnämndas stenar pryds av kopparporträtt.

[10]: Nya begravningsplatsen mot söder

[11]: Urngravplats

Det äldsta området övergår sömlöst i den terrasserade urngravplatsen [11], utlagd 1950 med Hallandsåsens trädbeväxta sluttning som fond. Vid backens fot står en spireahäck. Området är uppbyggt av tre delar; i öster en minneslund (invid 1980), i mitten stående urngravar och i väster liggande stenar. Växtligheten är begränsad till häckar och gravplatsernas egna blommor. I minneslundens mitt finns en asymmetrisk fontän.

Den senaste utvidgningen från 1999 omgärdas i väster av en ligusterhäck. Planen är organisk med böjda grusgångar runt de i hög grad obrukade kistgravplatserna. I områdets utkant finns en askgravlund, utformad som en båt omgärdad av träd.

Byggnader på kyrkogården

På Gamla kyrkogården finns inga byggnader utöver kyrkan. På Nya begravningsplatsen ligger ett bårhus, ritat 1947 av Eiler Graebe. Det har murade och vitputsade väggar på en oputsad gråstenssockel, och ett sadeltak belagt med röda tegelpannor. Ovanför porten hänger ett stort skärmtak. Ekonomibygnaden väster om bårhuset har omväxlande vita tegelväggar och svarta panelklädda ytor och tak av röda tegelpannor.

Kulturhistorisk karaktärisering

St:a Maria kyrka i Båstad ligger mitt i orten vid det stensatta torget, som kantas av en småskalig och välbevarad bebyggelse från tiden kring förra sekelskiftet. Några av dessa hus har tillhört den gamla skoltomten, vilket visar på den historiskt viktiga kopplingen mellan kyrka och skola, för att idag ha gjorts om till turistbyrå och församlingsgård. Området med sitt ålderdomliga, organiska gatunät ner mot hamnen illustrerar, trots att den mesta äldre bebyggelsen gått förlorad i krig och bränder, Båstads utveckling från medeltida stad över 1700- och 1800-talens köpmannasamhälle till 1900-talets rekreationsort.

Den gamla kyrkogården har kontinuitet ända ner till Båstads grundande på 1460-talet, och har behållit sin yttre form sedan dess. Kyrkogården har aldrig indelats i symmetriska kvarter, utan har kvar en förhållandevis fri och ålderdomlig karaktär med gravarna ställda

i väst- östlig riktning. Gångsystemet, som följer kyrkotomtens riktning och därmed bryter mot kyrkan, är likt de kvarvarande buxbomsgravarna och förekomsten av trädkrans spår av 1800-talets gestaltungsideal. Murarna är unga, förutom ett äldre parti mot norr som sannolikt är 1800-tal, medan de konstfullt bearbetade smidesgrindarna är från möjligen 1700-talet och överförda från en tidigare omgärdning. Gravmaterialet domineras av tidstypiskt utformade vårdar från tiden kring förra sekelskiftet. Ett stort antal vårdar bär epitafier, som vittnar om Båstads utveckling från en fattig jordbruks- och fiskeby till dagens rika samhälle inriktat mot hantverk, handel, service och en omfattande turism.

Nya begravningsplatsens främsta värden ligger i den välbevarade äldsta delen från 1932, som i allt väsentligt har kvar sina ursprungliga, klassicistiska strukturer. Dit hör de raka huvudaxlarna, de strängt utformade kvarteren omgärdade av häckar och de likartat utformade gravvårdarna framför rygghäckar, vilket ger området en stark helhetsverkan. Denna förstärks av att ingen växtlighet tillåts dominera över häckarna, och att de fåtaligt mer speciella vårdarna placerats längs områdets kanter. Unikt för begravningsplatsen är områdets mycket vackra placering mellan havet och skogen vid foten av Hallandsåsen.

Båstads kyrka är uppförd i en variant av baltisk gotik, som blev den vanliga byggnadsstilen för kyrkorna i medeltidens kuststäder. Den är den minsta av Skånes treskeppiga, gotiska stadskyrkor, byggd som en idag putsad gråstenskonstruktion. Användningen av tegel är i Båstad begränsad till dekorativa element såsom omfattningar och lister. Kyrkan är, till skillnad från den rivna S:t Johannes i Landskrona, men likt t.ex. Mariakyrkan i Helsingborg, gestaltad som pseudobasilika. Precis som den senare, är den uppförd i tre avläsbara etapper, men de skiljer sig åt i sin omfattning: medan kyrkan i Helsingborg utvecklades successivt med koret som första etapp, är Båstads polygonala kor resultatet av en omdaning av långhuset redan 20 år efter dess invigning. I båda fallen är tornen 1500-talskonstruktioner som tillfogats sist. Murverket är välbevarat och utgör ett viktigt historiskt dokument för framtida forskning. I fasaderna märks många typiskt gotiska element; strävpelare, blinderingar, trappgavlar, den korsformade reliefen i långhusgaveln och några ursprungliga öppningar. Dit hör både portalen mellan tornet och långhuset, de motstående tornportalerna i söder och norr, som har motsvarighet i ett fåtal andra skånska kyrkor, och sakristians portal. I den sitter en medeltida bräddörr, tidstypiskt beslagen med horisontala bandjärn. I Skåne bevaras ett 30-tal medeltida dörrar. Noterbart är även att sakristian har kvar sina murade bänkar, vilket vittnar om hur något av kyrkorummets verksamhet flyttades till vapenhusen under denna period. Ett betydande värde finns i det i stort sett orörda torntaklaget med synliga märkningar från samma tid. Även mittskeppets taklag är i stora delar medeltida, även om detta renoverats flera gånger, senast 2014 då tegeltaket lades om och delvis förnyades. De nya pannorna samlades på de norra takfallen, vilket gör att huvudfasaden mot torget alltjämt upplevs som obruten och patinerad. I övrigt har främst insättandet av de nuvarande fönsteröppningarna på 1700-talet förändrat kyrkans exteriöra karaktär.

Kyrkorummet är välproportionerat och ljust, trots att det saknar klerestorium. De låga sidoskeppen kontrasterar vackert mot det förhöjda sidoskeppet, tydligt riktat mot koret. Det kröns av ett stjärnvalv, en valvtyp som bevaras i runt 15 medeltida kyrkor i Skåne. Kryssvalven har en sengotisk form med fyrkantiga ribbor utan konsoler, och har kvar delar av sitt kalkmåleri från 1470-1520, d.v.s. den tid då det nådde sin kvantitativa höjdpunkt. Bland Barkåkragruppens äldre, geometriska motiv urskiljs bl.a. konsekrationsskors och bomärken. De något yngre, välbevarade målningarna är signerade med namn, vilket är mycket sällsynt, och berättar med sina livliga figurer om sin tids religiösa hållning där helgon- och Mariadyrkan var centrala begrepp. Erasmus martyrium, Sjöfararnas helgon, har en given plats i en kyrka vid havet, medan den i stil helt avvikande labyrintmålningen är mer svårtolkad. Kyrkliga labyrinter är ovanliga; man känner till runt 20 stycken i de svenska medeltidskyrkorna. Många av dem är idag överkalkade. Den i Båstad är jämfört med övriga sent målade och har en mer undanskymd placering. Motivet, som tros ha försvunnit ur kyrkobilddspråket under senmedeltiden, kan enligt viss forskning ha haft en skyddande funktion, men har även associerats både till jungfru Maria och sjöfarten.

Kyrkorummet präglas av en väl sammanhållen 1700-talsinredning, från vilken ovanligt många föremål finns bevarade. Dit hör bl.a. altarpuppans från 1775, altarringen och de förvisso ombyggda bänkarna från 1780, orgelläktaren från 1792, liksom en basunängel, en dopfunt, nummertavlor och ett varsamt skuret epitafium, som i stil påminner om Gustaf Kihlmans arbeten i akantusbarock. Orgelverket från 1792, som flyttats och står bakom orgelfasaden på vapenhusläktaren, är det största av ett fåtal bevarade orgelverk byggda av den självlärde Jonas Ekengren. Både huvudorgelns fasad från 1872 i sengustaviansk stil, och predikstolen från 1836 i efterföljande empir, är tidstypiskt utformade med förgyllda dekorer på perlfärgad botten enligt Överintendentsämbetets nyklassicistiska ideal. Liknande exemplar finns t.ex. i Carl Hårlemans Sofia Albertina kyrka i Landskrona.

Bland kyrkans äldsta föremål märks krucifixet och den något grovlemmade madonnaskulpturen från sena 1400-talet, och från 1596 klockarebänken, inventarier som beaktat dess höga ålder och relativa ovanlighet alla har stort värde. Det har även den mer ovanliga dopfunten. Granitfuntar förekommer mestadels i norra Skåne, liksom funtar med rund urholkning och fyrsidig cuppa. Cuppan är huggen av i ett stycke, avsedd att stå på golvet utan fot, vilket är ytterst sällsynt i Skåne men vanligare uppåt västkusten.

Att tänka på

- I utomhusmiljön bör värnas balansen mellan den förhållandevis fritt utformade, ålderdomliga Gamla kyrkogården, och den stramt planerade Nya begravningsplatsen. På den senare bör det dess konsekventa, tydligt klassicistiska arkitektur bevaras, genom att ingen växtlighet eller gravvård tillåts falla ur helhetsbilden. Det

kan därtill vara fördelaktigt, att komplettera växtligheten längs huvudgångarna, så att upplevelsen av begravningsplatsen förstärks. Både Gamla kyrkogårdens- och begravningsplatsens grindar, av olika åldrar men med likartat formspråk, bör värnas och underhållas.

- Från medeltiden bör värnas det medeltida murverket med sina gotiska detaljer, öppningar, valv och kalkmålningar. Detta förutsätter att traditionell teknik och material används vid renoveringar. Särskilt noga bör vårdas medeltida putsskikt och det i princip orörda torntaklaget, som båda kan vara intressanta för framtida undersökningar. Även detaljer som gör det möjligt att avläsa kyrkans byggnadsutveckling bör skyddas, t.ex. utformningen av pilastrarna mellan kor och långhus.
- I interiören bör v den nära på kompletta 1700-talsinredningen, från vilken varje föremål bör bevaras. Helheten, som ger en god bild av hur kyrkorummen fungerade vid denna tid, har ett större värde än de enskilda delarna var för sig.

Skydd m.m.

Kyrkan/kyrkogården skyddas som kyrkligt kulturminne enl. 4 kap. kulturmiljölagen. Den gamla kyrkogården och kyrkan ligger inom reg. fornlämning Båstad 24:1. Den utgör Båstads medeltida stadsområde och skyddas enl. 2 kap. kulturmiljölagen.

Kyrkan ligger inom riksintressen för Kulturmiljövård "Båstad", Friluftsliv "Bjärehalvön med Hallandsåsen och Rönneå", Rörligt Friluftsliv "Kullaberg och Hallandsåsen med angränsande kustområden" och "Kust och skärgård "Kustzonen". Båstad är även utpekat som en särskilt värdefull kulturmiljö av Länsstyrelsen.

Källor och litteratur

Bjärebygd, Båstad kommuns historia, Jan Moen, Borås, 1985

Båstads kyrka, Tak- och fasadrenovering, Jimmy Juhlin Alftberg, Regionmuseet Kristianstad, rapport 2014:60

Båstad kyrkogård, Lotta Eriksson & Anna Ligoura, Regionmuseet Kristianstad, rapport 2008:59

Båstad nya begravningsplats, Jennie Björklund, Ingela Blomén och Anna Rabow, Regionmuseet Kristianstad, rapport 2011:42

I skydd av labyrinten – Labyrintmålningar i tre medeltida danska kyrkor, Maria Swärd, examensarbete från Centrum för teologi och Religionsvetenskap, Lunds Universitet, 2012

Mariakyrkan i Båstad, tillgänglighetsanpassning, Lotta Eriksson, Regionmuseet Kristianstad, rapport 2008:56

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg & Ingrid Sjöström, RAÄ, 2015
Underhållsplan för Båstads kyrka 2006-06-09, Wikerstål Arkitekter, Helsingborg, 2006
Vård- och underhållsplan för Båstad gamla kyrkogård, Peter Nilsson, Båstad- Östra Karups församling, 2012
Översiktsplan 08, Båstads kommun
Digitala arkivet, Helsingborgs Dagblad, <http://www.hd.se>
<http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>, hämtad 2016-04-18
[http://www.lansstyrelsen.se/skane/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskaps-
vard/kulturmiljoprogram/sarskilt-vardefulla-kulturmiljoer-i-skane/bastad/Pages/
Baastad_0_Norrv_trad.aspx](http://www.lansstyrelsen.se/skane/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskaps-vard/kulturmiljoprogram/sarskilt-vardefulla-kulturmiljoer-i-skane/bastad/Pages/Baastad_0_Norrv_trad.aspx), hämtad 2016-04-18

Övriga uppgifter

Denna rapport om Båstads kyrka, Bjäre kontrakt, har upprättats av:
Karl Johan Kember, Arkitekt SAR/MSA, Cert. sakkunnig avseende kulturvården,
JAIS arkitekter AB, Sundstorget 3, 251 21 Helsingborg, 042-14 92 30, www.jais.se

Karakteriseringen har gjorts efter samråd med referensgrupp utsedd av Lunds stift.
Inventeringsdatum: 2016-02-29 Färdigställd rapport: 2016-11-14

Båstads kyrka - byggnadsbeskrivning

Stomme:	Murverk – Natursten (gråsten) Murverk - Tegel Murverk – Medeltida
Fasadmaterial:	Fasadmaterial lika med stommen (torn) Puts, slät (övriga ytor)
Fasadkulör:	Vit (ej torn) Röd (oputsat tegel på tornet)
Takform:	Sadeltak, med dubbla fall Sadeltak, valmat
Taktäckningsmaterial:	Takpannor - lertegel, enkupiga Takpannor – lertegel, munk- och nunnetegel
Byggnadsdel:	Långhus Kor – polygonalt, med koromgång - öster Torn – väster Sakristia - söder